

MAQOM XONANDALIK SABOQLARI

Halilov Raqib

Respublika musiqa va san'at kolleji

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maqom xonandalik saboqlari xususida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *apparat, vocal, local, fiziologik, professional*

An'anaviy xonandalikdagi saboq jarayonining yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, mumtoz musiqa ijrochiligida maktab yaratgan xonandalarning ijro uslublarini tinglash va idrok etishni bilishdir. Shakllanayotgan xonanda ijro amaliyotida mashhur bo'lgan ijro uslublaridan qanchalik ko'p xabardor bo'lsa, ularning ijroviy xususiyat va sifatlarini idrokklasa, xonandalik amaliyotini o'zlashtirishi shunchalik oson hamda savodli bo'lishi muqarrardir. Ovoz talqin etish uslubi, ya'ni kuylash mezonida shakllanayotgan xonanda, nazariy amallar asosida tushunib va bilib kuylashi muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, xonandaning kuylashida, umummusiqiy badiiy va fiziologik qoidalarga asoslanishi ko'zda tutiladi. Eng avvalo xonandaning ovoz talqin etishida – «ikki muammoni hal qilish talab qilinadi: ijro etish apparatini qurish, ya'ni xonandaning professional ovozini hosil qilish va kuylash malakasini shakllantirish lozim. Ikki masala bir vaqtda bir-biriga bog'liq holda amalga oshirilishi kerak. Har qanday, hattoki eng sodda ko'nikmani ham elementar ijro vazifasi bilan bog'lash zarur». Shundan so'ng xonandada kuylash omili to'g'ri va kasbiy jihatdan mukammal kamol topishi mumkin. Xonandaning ovoz talqin etish jarayonida asosiy e'tibor vokal (ovoz chiqarish) texnik ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilishi lozim. So'ngra xonandaning ijrochilik mahoratiga e'tibor beriladi. Bunda, albatta, ustozlar xonandaning imkoniyat darajasiga asoslanishlari muhim. Bular – xonandaning ovoz kuchi, chidamliligi, diapazoni, xotirasi, qabul qilishi va ruhiy holatlaridir. Xonanda kuylashdan oldin uni ichki hissiyoti orqali tasavvur qilishi, aytiladigan ohang va so'zni tushunib idroklagan bo'lishi yaxshi natijaga olib keladi. Bunda xonanda ruhan va ma'nau sozlanadi, kuylash mezonini mukammal, nuqsonsiz amalga oshiriladi. Tinglash va unga mos talqin etish omili xonandalik sohasining ibratli va turli badiiaviy jihatlarini shakllantiruvchi mezonidir. Bunda xonandaning intellektual darajasi, hissiy-irodaviy kuchi, ehtirosli jihatlarini asosiy omillar sifatida gavdalanadi. Ushbu jihatlarni mujassam etib ovoz talqin etishda esa, ovoz apparatining roli o'zini namoyon etadi. Ovoz apparatining faoliyati xonandaning sezgi qobiliyatiga asoslanadi. Sezgilarning rivojlanganlik darajasi o'z-o'zidan ovoz apparatining harakat mukammalligini ta'minlab beradi. Sezgining eng muhim turi, bu yuqorida bayon etganimiz eshitish-tinglashdir. Chunonchi, xonanda eshitish orqali o'zi talqin etayotgan tovushning balandligini, tasavvur qilishni o'rganadi, tovushlarni tembral ranglarini his etadi va aniqlagan holda kuylaydi. Xonandada eshitish qobiliyati rivojlansa yakka, jo'rovoz va ansamblli xonishlarda

barcha ovozlarga uyg'un holdagi ovoz talqiniga erishiladi. Ijroviy malaka va musiqiy meros bir maqsadni amalga oshirishda birdek ahamiyatga ega bo'lgan ikki amaliy mashg'ulotdir. Xonandaning ijroviy malakasi avvalo nazariy va uslubiy mashqlarga tayansa, uning amaliy jarayonida musiqiy merosni o'zlashtirish evaziga bosqichma-bosqich kamol topib boradi. Xonandalikni mumtoz darajada egallash xalq musiqa merosi, xalq mumtoz musiqa merosi va umumbashariyat xonandalik an'alarini qay darajada o'zlashtirish darajasi bilan xarakterlanadi. Xonandaning musiqiy merosni to'laqonli anglashi va ijroviy malakasi mumtoz musiqiy namunalarni (ayniqsa maqomlarni) g'oyaviy-badiiy mazmuni, mahalliy va shaxsiy uslublarni hamda tarkibiy shakllarini uyg'unlikda talqin etishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ijro texnikasi va ularni milliy-badiiy bezaklar bilan me'yorida talqin etishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek xalq musiqa merosining boy va bir qator o'ziga xos xarakterga ega bo'lgan vohalar hamda ularning mahalliy qadriyatlari bilan sug'orilgan an'analari mavjud. Har bir vohada o'zining shevasi, urf-odatlarini negizida ijro an'analari va ijroviy uslublari shakllangan. Ularning barchasi o'zbek musiqiy an'analari negizida mushtarak bo'lsa, ijroviy jihatlaridan lokal xususiyat kasb etadilar. Uslub, ana shu lokal (sheva) xususiyatlari bilan xarakterlanuvchi muayyan ijro desak to'g'riroq bo'ladi. Ijrochilik amaliyotida ijroviy uslublar turlichadir. Jumladan: vohaviy, mahalliy, shakliy va shaxsiy. Uslub an'anasi musiqiy merosning barcha jabhalarida shakllangan va avlodlardan-avlodlarga o'tib rivojlantirib kelinadi. Bu jarayon, ayniqsa xonandalik san'atida yaqqol ifodasini topganligini qayd etish lozimdir. Xonandalikda uslublarning rang-barangligi musiqiy merosning ham keng qamrovli ekanligini namoyon etadi. Vohaviy uslublar bizda to'rtttadir: Xorazm, Buxoro, Samarqand, Toshkent, Farg'ona vodiysi. Lekin ularning ichki jihatlarida bir qator o'ziga xoslik tomonlari uchray turadi. Xususan, Farg'ona vodiysining o'zida mahalliy uslublarning bir nechta ko'rinishlari yuzaga kelganligini qayd etish mumkin. Masalan, Qo'qon ijro uslubi, Marg'ilon ijro uslubi, Andijon ijro uslubi va h.k. Shakli-janrli ijro uslublari tarkibiga maqom, maqom yo'llariga mansub katta ashula, suvora, mavrigi va yallalarni kiritish mumkin. Bunday uslublar ham tarkibiy jihatlar nuqtai nazaridan o'ziga xos ichki tarmoqlariga ega. Xorazm maqomlari, Shashmaqom, Farg'ona-Toshkent maqomlari kabilar shular jumlasidandir. Yakka, jo'rovozli, jamoaviy (ansambl) uslublari bevosita talqin bilan bog'liqdir. Yakka ijro xonandalik amaliyotida shaxsiy va akademik an'anaviy uslublarini o'z tarkibiga oladi. O'zbek mumtoz musiqa ijrochiligida shaxsiy uslublar o'zining rang-barangligi, turliligi va ko'p sonliligi bilan ajralib turadi. Ularning negizi vohaviy, janrli va mahalliy unsurlar bilan sug'orilganligi bilan ham alohida ahamiyatlidir. Mumtoz musiqa ijrochiligi amaliyotida shaxsiy uslub yaratib nom qozongan hofizlardan Domla Halim Ibodov, Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Hamroqul Qori, Erka Qori, Mamatbuva Sattorov, Sodirxon Hofiz Boboxonov, Jo'raxon Sultonov, Rasulqori Mamadaliev, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Hojixon Boltaev, Madrahim

Sheroziy, Komiljon Otaniyozev, Muhammadjon Karimov, Orifxon Hotamov kabi bir qator mashhur hofizlarni keltirish joizdir. Ijrochilik amaliyotida shakllanib, maktab darajasida avlodlar tomonidan qabul qilinib, davom ettirilayotgan har bir uslub o'zining muayyan ijroviy an'analari bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga yangi avlodning shakllanishi uchun ibratli saboq manbai sifatida xizmat qilishi begumon. Qolaversa, har bir shaxsiy uslubda o'zbek xonandalik an'alarining o'ziga xos eng go'zal jihatlari alohida bir tarzda shakllanganligini e'tirof etish lozim. Yangi avlod tarbiyasida xonandalik uslublari zamin sifatida xizmat qilishi lozimdir. Mumtoz xonandalikni kasb etuvchi yosh avlod o'zining ruhiyati va ishtiyoqi asosida bir ijro uslubga mehr qo'yib ilk xonandalik ko'nikmalarini o'zlashtirishi muqarrardir. Bu esa o'z o'rnida mumtoz xonandalikni o'zlashtirish uchun asosdir. U ijro maktablari va maqom ijrochiligini o'zlashtirish bilan davom ettiriladi, rivojlantiriladi. Ijro ko'nikmalari negizida xonandalarning texnikasi, ohang bezaklarini qo'llash usullari, cholg'u bilan uzluksiz ijroni ta'minlash, so'z talaffuzining aniqliklari bilan bog'liq kasbiy unsurlar o'rin olgan. Xonandalar bu uslublarni o'z ijroviy imkoniyatlari doirasida o'zlashtirib, avvalo mumtoz xonandalik kasbini egallaydilar. Shashmaqomga murojaat etishlari esa, bu ijroviy ko'nikmalarni mustahkamlashga imkon yaratadi. Har bir voqa va shaxsiy uslublarning zarracha rangi ham xonanda ijrosiga ma'no va zeb berishi mumkin. Maqomlarning ijrosi xonandalarda katta ovoz, imkoniyat va mahorat bo'lishini talab etadi. Shu bois o'tmishdagi ustoz xonandalar mukammal ijroni ko'rsatishda jo'rovoz bo'lib, jamoa (ansambl) bo'lib xonish qilganlar. Buning zaminida xonandaning toliqishi inobatga olingan va asarni to'laqonli ijrosi ko'zlangan bo'lsa ajab emas. Musiqiy merosimiz to'plangan oltin fond yozuvlarida ham aksariyat maqomlar xonanda va sozandalar ansambli ijrosida muhrlanganligining ham asosiy sababi shunda bo'lishi mumkin. Ansambl ijrosi asar uchun ham, ijrochi xonandalar uchun ham, musiqiy ohanglarning uyg'unlik jozibasini namoyish etishda katta imkoniyatlar yaratib beradi. Kelajak avlodni bunday ijroga, jamoa bo'lib kuylashga jalb etish, o'rgatish xonandalarning har tomonlama tarbiyasi, idroki va ijrosi uchun ibratdir. Sezgi xonanda uchun eng kerakli va muhim xususiyatdir. Xonandalar uchun sezgining eng muhim turlaridan biri eshitish-tinglash hisoblanadi. Musiqiy nuqtai nazardan bunga qaralsa, eshitishning ikki xili mavjudligini ko'rish mumkin.